

Світлана Михайлівна Дмитрієва,
кандидат психологічних наук, доцент,
завідувачка кафедри загальної, вікової та педагогічної психології,
Лариса Петрівна Бутузова,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри загальної, вікової та педагогічної психології,
Житомирський державний університет імені Івана Франка,
вул. Велика Бердичівська, 40, м. Житомир, Україна

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ САМООЦІНКИ ТА РІВНЯ ДОМАГАНЬ СТАРШОКЛАСНИКІВ

У статті представлено якісний та кількісний аналіз результатів емпіричного дослідження психологічних особливостей самооцінки та рівня домагань у період ранньої юності та їх змістовна інтерпретація. Представлено вікову специфіку динамічних особливостей проявів самооцінки та рівня домагань старшокласників. Аналізуються особливості співвідношення самооцінки та рівня домагань юнаків та дівчат, продемонстровано тенденції взаємозв'язків та відмінностей прояву самооцінки та рівня домагань старшокласників на нижній (10-ий клас) та верхній (11-ий клас) межах віку.

Ключові слова: самосвідомість, образ-Я, самооцінка, рівень домагань, афект неадекватності, рання юність.

Соціально-економічні і політичні зміни, ускладнення умов праці та життя вимагають зусиль творчої активності особистості, зростання вимог до себе та своєї діяльності. Дуже важливим для формування всебічно розвиненої особистості, здатної адекватно сприймати зміни в суспільному житті, проявляти свідому активність, спрямовану на приведення внутрішніх резервів у відповідність до зовнішніх умов, є розвиток самосвідомості, визначення власного «Я», своїх особистісних особливостей для правильної організації взаємин з оточуючими людьми. Вирішення цих проблем з необхідністю привертає увагу до таких фундаментальних утворень особистості як самооцінка та рівень домагань.

Самооцінка – це та цінність, значущість, якої надає собі індивід загалом та окремим сторонам своєї особистості, діяльності, поведінки. Самооцінка впливає на поведінку, діяльність і розвиток особистості, її стосунки з іншими людьми. Відображаючи рівень задоволення чи незадоволення собою, самооцінка створює основу для сприймання власного успіху чи неуспіху в діяльності, досягнення мети певного рівня, тобто рівня домагань особистості, виступає важливим чинником особистісного зростання. Рівень домагань – це прагнення досягнути цілей тієї складності, на яку індивід уважає себе здатним і в основі якої лежить така оцінка своїх можливостей, збереження якої стало для нього потребою.

Вже класичними стали тези, підтверджені у вітчизняній та зарубіжній психології про те, що важливим етапом становлення самооцінки та рівня домагань є період ранньої юності [2], коли приймаються відповідальні рішення, що визначають усе майбутнє життя людини: формування світогляду та переконань, пошук сенсу життя, професійне та особистісне самовиз-

начення. Самооцінка та рівень домагань юнаків та юнок займають провідне місце в процесі соціалізації особистості, пошуку свого місця в майбутньому самостійному житті. Проте, за умов послаблення ролі відповідальності державних інститутів у визначенні орієнтирів професійного та особистісного спрямування підростаючого покоління, можливе посилення неузгодженості та суперечливості рівня домагань і самооцінки учнів старших класів школи.

Все вищенаведене дозволяє констатувати соціальну значимість і необхідність системних психологічних досліджень самооцінки та рівня домагань сучасних старшокласників, що і зумовило вибір теми статті.

Теоретико-методологічні засади дослідження проблеми становлення самооцінки й рівня домагань особистості в процесі розвитку її свідомості та самосвідомості розкриті в працях українських та російських вчених Б.Г. Ананьєва, І.Д. Бєха, Л.І. Божович, Л.В. Бороздіної, І.С. Булах, Л.С. Виготського, І.С. Кона, Г.С. Костюка, С.Д. Максименка, В.М. М'ясищева, Р.В. Павелківа, К.К. Платонова, Н.С. Побірченко та ін. Сучасною психологією акцентується увага не лише на відповідності самооцінки та рівня домагань, але й на відсутності конгруентності між ними (Л.В. Бороздіна). Дослідженнями, проведеними під керівництвом Л.В. Бороздіної, зафіксовано, що у дорослому віці дивергенція самооцінки та рівня домагань пов'язана зі зростанням особистісної тривожності (феномен «тріади ризику») [1]. Вченими виявлено психологічні особливості їх взаємозв'язку, схематично представлені в наукових дослідженнях як «циркулярна реакція» (С.Л. Рубінштейн), «афект неадекватності» (Л.І. Божович, Л.С. Славина), «захист самооцінки» (А.В. Петровський, М.Г. Ярошевський, А.В. Бру-шлінський), «особистісна значущість»

(В.А. Аверін В.Д. Шадріков), “самоповага, успіх, домагання” (В.С. Магун), “мотивація дефіциту, мотивація зростання” (Є.П. Ільїн) та ін.

Зарубіжними вченими (Дж. Аткинсон, Дж. Баррет, А. Блут, Т. Дембо, У. Джеймс, Р. Дилтс, С. Кох, К. Левін, Д. Роттер, Р. Фішер, Ф. Флеммінг, Д. Френк, Х. Хекхаузен, Ф. Хоппе, К. Хорні та ін.) такі особистісні конструкти як “самооцінка” та “рівень домагань” індивіда вивчаються в контексті мотивації досягнення, яку розглядають як ціль актуальної дії та рівень її складності, обраної на основі самооцінки попередньо виконаних різних за складністю видів завдань у визначених заздалегідь об’єктивних умовах її досягнення [3].

Окремі вікові аспекти становлення та детермінант самооцінки та рівня домагань особистості розкриті в дисертаційних дослідженнях Є.А. Залученової (співвідношення самооцінки та рівня домагань і їх вплив на особистісні особливості), Є.В. Зінько (співвідношення характеристик самооцінки та рівня домагань за параметрами стійкості й адекватності), Ю.В. Котенко (психологічні особливості розвитку самооцінки старшокласників в умовах профільної диференціації), Р.С. Кулакова (особливості становлення самооцінки та рівня домагань старшокласників як психологічних детермінант їх професійного самовизначення), С.Б. Кузікової (психологічні основи становлення суб’єкта саморозвитку в юнацькому віці), Г.І. Меднікової (самооцінка та рівень домагань особистості як динамічна система), Р.Ф. Пасічник (психологічні особливості особистісного самовизначення старшокласників), Р.П. Попелюшко (психологічні умови подолання негативної самооцінки в юнацькому віці), Н. Резанової (рівень домагань у системі особистісних устремлень), В.Ф. Сафіна (психологія самовизначення особистості), К.Р. Сидорова (феномен невідповідності рівня самооцінки та домагань у ранній юності), А.А. Федяєва (співвідношення рівня домагань, мотивації досягнення і самооцінки на етапі професійного становлення особистості) та ін. [3].

У вітчизняній психології більшість досліджень, в яких прямо чи опосередковано вивчалось співвідношення самооцінки та рівня домагань, зосереджені в рамках окремих вікових періодів. Самооцінка та рівень домагань вивчалися у зв’язку з певною провідною діяльністю, з розвитком спілкування, саморегуляції, зі становленням окремих особистісних та соціально-психологічних особливостей. У роботах, присвячених вивченню взаємовідносин самооцінки та рівня домагань, зазначається, що від їх характеру багато в чому залежить розвиток особистості, її здатність до саморегуляції (Л.І. Божович, М.Й. Боришевський, Л.В. Бороздіна, Б.С. Братусь, Л.І. Гавришак, О.І. Савонько та ін.). Доведено, що невміння правиль-

но співвіднести свої можливості з дійсністю, свої домагання з реальними результатами діяльності призводить до різних негативних наслідків: виникнення афекту неадекватності (Л.І. Божович, О.О. Головка, М.С. Неймарк, Л.С. Славина), розвитку підвищеної тривожності (Л.В. Бороздіна, І.О. Меліхова, Г.М. Прихожан), порушення у спілкуванні (Л.І. Гавришак, Т.І. Юферева). Підкреслюючи цінність цих досліджень, треба відзначити, що необхідність подальшого вивчення взаємовідносин між самооцінкою та рівнем домагань зумовлена не тільки їх складністю, впливом, який специфіка цих взаємовідносин чинить на розвиток особистості, самосвідомості, процесів саморегуляції поведінки й діяльності, але й тим, що в руслі сучасних наукових поглядів поглиблення уявлень про розвиток та функціонування самооцінки та рівня домагань передбачає рух в напрямку динамічного та структурного їх об’єднання в єдине ціле, в динамічну систему [4].

Мета статті полягає в узагальненні даних емпіричного дослідження вікової специфіки самооцінки та рівня домагань старшокласників. Досягнення цієї цілі відбувалось шляхом вирішення ряду завдань: виявлення динамічних особливостей становлення самооцінки та рівня домагань особистості у період ранньої юності; встановлення характеру зв’язку між самооцінкою старшокласників та їхнім рівнем домагань.

Задля з’ясування вікової динаміки становлення самооцінки та рівня домагань у ранній юності було проведено емпіричне дослідження серед старшокласників. До діагностичного комплексу увійшли валідні, стандартизовані інструменти: «Шкала самооцінки та рівня домагань» Т.В. Дембо-С.Я. Рубінштейн (модифікація Г.М. Прихожан), методика кількісного виміру самооцінки (С.А. Будассі), «Моторна проба» Шварцландера. Вибірку склали 97 учнів 10-11 класів загальноосвітньої школи (вік 15-17 років, стать – 47 юнаків та 50 юнок).

На рис.1 представлено показники рівнів самооцінки старшокласників. Нижня межа аналізованого вікового періоду (10-ий клас): реалістична (адекватна) самооцінка – 52% досліджуваних (відповідно – середня самооцінка – 30% і висока – 22%), завищена самооцінка (дуже висока) – 37%, занижена (низька) самооцінка – 11%. Верхня межа віку (11-ий клас) – реалістична (адекватна) самооцінка – 73% досліджуваних (відповідно – середня самооцінка – 40% і висока – 33%), завищена самооцінка (дуже висока) – 21%, занижена (низька) самооцінка – 6%. Як бачимо, в 11 класі більш виразною стає тенденція до зростання адекватності самооцінки, знижується полюсність її представленості.

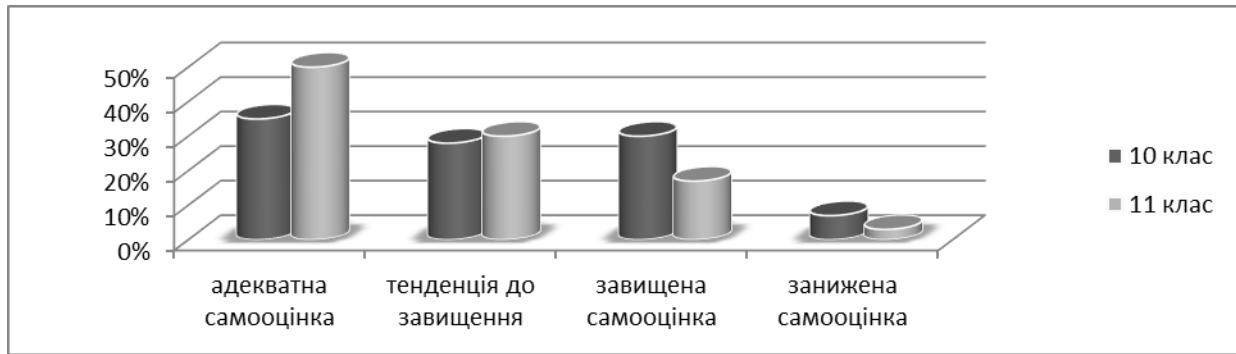

Рис. 1. Прояв самооцінки старшокласників 10 та 11 класів
(за методикою Т.В.Дембо-С.Я.Рубінштейн, модифікація Г.М.Прихожан)

Підтвердження цієї тенденції отримує своє відображення і у результатах дослідження, отриманих за допомогою методики кількісного виміру самооцінки (С.А. Будассі): 10-ий клас: адекватна самооцінка – у 35% респондентів, тенденція до завищення самооцінки – 28%, завищена самооцінка – 30%, занижена самооцінка – 7%. Половина 11-класників демонструє адекватну самооцінку, у 30% юнаків зафіксовано тенденцію до завищення, а у 17% завищену самооцінку, занижена самооцінка зафіксована лише у 3% опитаних. За модифікацією методики кількісного виміру самооцінки, що спрямована на виявлення рівня самооцінки у міжособистісних стосунках, поведінці, діяльності та почуттях, отримані такі результати: нижня межа раннього юнацького віку (10-ий клас) – низький – 0%, нижче середнього – 8% досліджуваних, середній рівень самооцінки – 35%, вище середнього – 20%, високий – 17%, неадекватно високий – 20%; верхня межа віку (11-ий клас) – низький – 0%, нижче середнього – 4% досліджуваних, середній рівень самооцінки – 42%, вище середнього – 24%, високий – 17%, неадекватно високий – 13%.

Порівняльний аналіз результатів дослідження нижньої та верхньої меж раннього юнацького віку за трьома вказаними вище методиками дає підстави стверджувати, що в процесі дорослішання самооцінка юнаків та юнок стає більш адекватною та диференційованою. На нашу думку, підвищення рівня адекватності та диференційованості самооцінки старшокласників пов'язано з процесами особистісного та професійного самовизначення у цей віковий період.

У нашому дослідженні зроблено спробу порівняти результати емпіричного дослідження рівня домагань старшокласників на основі самоопису (суб'єктивного оцінювання) (методика Т.В. Дембо-С.Я. Рубінштейн у модифікації Г.М. Прихожан) та в процесі виконання діяльності на основі успішності-неуспішності («Моторна проба» Шварцландера).

За методикою Т.В. Дембо-С.Я. Рубінштейн у модифікації Г.М. Прихожан були виявлені такі показники (див. рис.2): нижня межа раннього юнацького віку (10-ий клас) – реалістичний (адекватний) рівень домагань – 59% досліджуваних (відповідно – середній рівень – 38% і високий – 21%), завищений рівень домагань (дуже високий) – 28%, занижений (низький) рівень – 13%; верхня межа віку (11-ий клас) – реалістичний (адекватний) рівень домагань – 79% досліджуваних (відповідно – середній рівень – 39% і високий – 40%), завищений рівень домагань (дуже високий) – 18%, занижений (низький) рівень – 3%. Співвідношення діагностичних показників рівня самооцінки та рівня домагань старшокласників на нижній та верхній межі віку за методикою Т.В. Дембо-С.Я. Рубінштейн у модифікації Г.М. Прихожан представлено на рис.2.

Аналіз наведених вище результатів дослідження дозволяє констатувати, що більшість учнів і 10-ого, і 11-ого класів демонструють реалістичний (адекватний) рівень домагань, який свідчить про оптимальне уявлення про свої можливості, що є важливим фактором особистісного розвитку, проте на верхній межі віку цих досліджуваних на 20% більше, ніж у 10-ому класі.

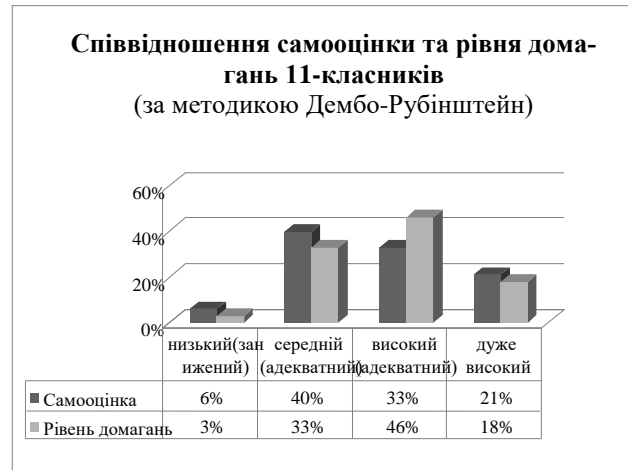
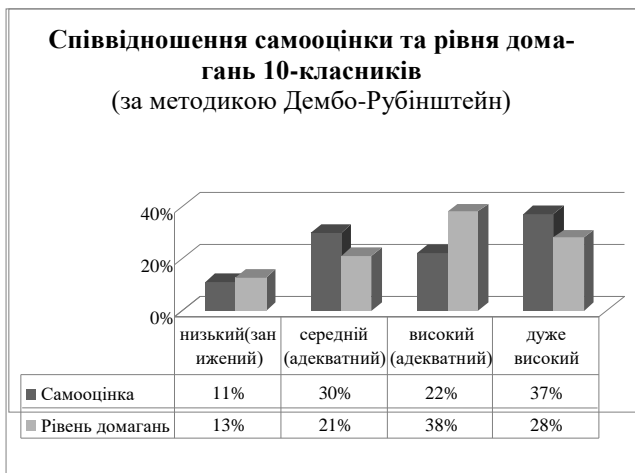

Рис. 2. Діагностичні показники рівня самооцінки та рівня домагань старшокласників на нижній та верхній межі віку (за методикою Т.В.Дембо-С.Я.Рубінштейн, модифікація Г.М.Прихожан)

В 11-ому класі на 10% зменшилась кількість осіб із завищеним (дуже високим) рівнем домагань, які характеризуються нереалістичним, некритичним ставленням до власних можливостей. Зменшується також кількість юнаків та юнок (на 10%), які мають занижений (низький) рівень домагань, тобто недооцінюють свої можливості та здібності, не довіряють собі, не впевнені у своїх силах, що є індикатором несприятливого розвитку особистості.

Порівняльний аналіз діагностичних показників рівня домагань старшокласників на нижній та верхній межі віку за методикою Т.В. Дембо-С.Я. Рубінштейн у модифікації Г.М. Прихожан виявив поступове зменшення з віком кількості школярів із завищеним рівнем домагань і збільшення кількості учнів з адекватним рівнем домагань. Такі вікові закономірності розвитку рівня домагань можна пояснити тим, що проблема становлення суб'єкта саморозвитку найактуа-

льнішою стає саме в юнацькому віці, коли вирішуються найважливіші завдання особистісного розвитку: побудова та інтеграція цілісного образу Я, досягнення самоідентичності, особистісне, соціальне і професійне самовизначення. За логікою і закономірностями становлення особистості, юнаки та юнки на початку дорослого життя мають визначити свої цінності, життєві наміри і взяти відповідальність за їх реалізацію.

Порівняльний аналіз результатів емпіричного дослідження рівня домагань старшокласників на основі самоопису (суб'єктивного оцінювання) (методика Т.В. Дембо-С.Я. Рубінштейн у модифікації Г.М. Прихожан) та в процесі виконання діяльності на основі успішності-неуспішності («Моторна проба» Шварцландера) виявив суттєві відмінності діагностованих показників. Співвідношення цих показників представлено на рис.3.

Рис. 3. Рівень домагань старшокласників на основі самоопису та в процесі виконання діяльності

Як бачимо, найістотніші відмінності діагностичних показників рівня домагань старшокласників на основі самоопису та в процесі виконання діяльності

виявлено в 10-ому класі. Для доведення статистичної різниці між цими показниками був використаний t-критерій Стюдента. Виявлена статистична різниця

показників на рівні $p < 0,01$ саме для нижньої межі раннього юнацького віку (10-ого класу). Для верхньої межі даного вікового періоду (11-ого класу) статистично достовірної різниці між діагностичними показниками рівня домагань старшокласників на основі самоопишу та в процесі виконання діяльності не було виявлено.

Одержані результати проведеного дослідження можна пояснити тим, що на початку періоду ранньої юності у школярів ще недостатньо розвинені рефлексивні здібності та здатність до адекватної оцінки структури власної діяльності. Десятикласники схильні демонструвати прагнення до складних високих цілей, проте вони ще не здатні послідовно реалізувати це прагнення у своїй поведінці. В процесі особистісного та професійного самовизначення у юнаків та юнок поступово розвивається здатність до рефлексії та стає більш адекватною оцінка структури власної діяльності на верхній межі віку (11-ий клас).

З метою встановлення характеру взаємозв'язку рівня самооцінки старшокласників і їхнього рівня домагань за методикою Т.В. Дембо-С.Я. Рубінштейн у модифікації Г.М. Прихожан було проведено кореляційний аналіз. Це дозволило встановити існування тісного статистично значущого зв'язку між самооцінкою юнаків та юнок і їхнім рівнем домагань. Це дає підстави дійти висновку, що між самооцінкою особистості та рівнем домагань існує тісний функціональний зв'язок. У роботах, присвячених вивченню взаємодії самооцінки та рівня домагань, підкреслюється, що від їх характеру багато в чому залежить особистісний розвиток, здатність особистості до саморегуляції поведінки й діяльності.

Переважає у певної частини старшокласників неадекватної самооцінки та рівня домагань зумовлюють необхідність проведення спеціальної корекційно-

розвивальної роботи, яка базується на взаємозв'язку самооцінки, рівня домагань і готовності старшокласника до особистісного та професійного самовизначення. Ключовим у цьому процесі має стати активізація психологічних механізмів саморозвитку особистості юнаків й акцент на розвитку вміння самостійно приймати відповідальні рішення в умовах активної діяльності.

В розробці й апробації програми такої корекційно-розвивальної роботи та аналізі динаміки рівнів самооцінки та рівня домагань старшокласників після її реалізації ми вбачаємо перспективи подальших досліджень цієї проблеми.

Порівняльний аналіз результатів дослідження нижньої та верхньої меж раннього юнацького віку дає підстави стверджувати, що в процесі дорослішання самооцінка юнаків та юнок стає більш адекватною та диференційованою. Дослідження динамічних особливостей рівня домагань старшокласників виявило поступове зменшення з віком кількості школярів із завищеним рівнем домагань і збільшення кількості учнів з адекватним рівнем домагань.

Кореляційний аналіз отриманих результатів емпіричного дослідження переконливо довів існування тісного статистично значущого зв'язку між самооцінкою юнаків та юнок і їхнім рівнем домагань, що підтверджує їх функціональний зв'язок.

Переважає у певної частини старшокласників неадекватної самооцінки та рівня домагань зумовлюють необхідність проведення спеціальної корекційно-розвивальної роботи, яка базується на взаємозв'язку самооцінки, рівня домагань і готовності старшокласника до особистісного та професійного самовизначення з метою активізації механізмів саморозвитку зростаючої особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бороздина Л. В. Что такое самооценка? / Л. В. Бороздина // Психологический журнал. – 1999. – Т. 13. – №4. – С. 99-101.
2. Кон И. С. Психология юношеского возраста / И. С. Кон // Проблемы формирования личности. – М.: Просвещение, 1989. – 175 с.
3. Кулаков Р. С. Особливості становлення самооцінки та рівня домагань старшокласників як психологічних детермінант їх професійного самовизначення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пси-

хол. наук: спец.19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Р. С. Кулаков. – Київ, Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, 2013. – 20 с.

4. Меднікова Г. І. Самооцінка та рівень домагань особистості як динамічна система: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец.19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / Г. І. Меднікова. – Одеса, ОНУ ім.І.І. Мечнікова, 2002. – 22 с.

REFERENCES

1. Borozdina, L. V. (1999). Chto takoe samoosenka? [What is self-esteem?]. *Psikhologicheskii zhurnal – Psychological journal*, 4, 99-101 [in Russian].
2. Kon, I. S. (1989). *Psikhologiya yunosheskogo vozrasta* [Psychology of adolescence]. *Problemy formirovaniya lichnosti – Problems of identity formation*. Moscow: Prosveshchenie [in Russian].
3. Kulakov, R. S. (2013). *Osoblyvosti stanovlennia samootsinky ta rivnia domahan starshoklasnykiv yak psikhologichnykh determinant ikh profesiinoho samo-*

vyznachennia [Features of the development of self-esteem and level of aspiration of senior school students as psychological determinants of professional self-determination]. *Extended abstract of candidate thesis*. Kiev: Nac. ped. un-t im. M.P. Dragomanova [in Ukrainian].

4. Mednikova, H. I. (2002) *Samootsinka ta riven domahan osobystosti yak dynamichna systema* [Self-esteem and level of aspiration of a personality as a dynamic system]. *Extended abstract of candidate thesis*. Odessa: ONU im.I.I. Mechnikova [in Ukrainian].

Светлана Михайловна Дмитриева,
кандидат психологических наук, доцент,
заведующая кафедрой общей, возрастной и педагогической психологии,

Лариса Петровна Бутузова,
кандидат психологических наук,
доцент кафедры общей, возрастной и педагогической психологии,
Житомирский государственный университет имени Ивана Франко,
ул. Большая Бердичевская, 40, г. Житомир, Украина

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ САМООЦЕНКИ И УРОВНЯ ПРИТЯЗАНИЙ СТАРШЕКЛАССНИКОВ

Цель статьи состоит в обобщении данных эмпирического исследования возрастной специфики самооценки и уровня притязаний старшекласников. Достижение этой цели происходило путем решения ряда задач: выявления динамических особенностей становления самооценки и уровня притязаний личности в период ранней юности; установления характера связи между самооценкой старшекласников и их уровнем притязаний. Для выяснения возрастной динамики становления самооценки и уровня притязаний в ранней юности было проведено эмпирическое исследование среди старшекласников. В диагностический комплекс вошли валидные, стандартизированные инструменты: «Шкала самооценки и уровня притязаний» Т.В. Дембо-С.Я. Рубинштейн (модификация А.М. Прихожан), методика количественного измерения самооценки (С.А. Будасси), «Моторная проба» Шварцландера. Выборку составили 97 учащихся 10-11 классов общеобразовательной школы (возраст 15-17 лет, пол – 47 юношей и 50 девушек). Сравнительный анализ результатов исследования нижней и верхней границ раннего юношеского возраста дает основания утверждать, что в процессе взросления самооценка юношей и девушек становится более адекватной и дифференцированной. Исследование динамических особенностей уровня притязаний старшекласников выявило постепенное уменьшение с возрастом количества школьников с повышенным уровнем притязаний и увеличение количества учащихся с адекватным уровнем притязаний. Корреляционный анализ полученных результатов эмпирического исследования убедительно доказал существование тесной статистически значимой связи между самооценкой юношей и девушек и их уровнем притязаний, что подтверждает их функциональную связь. Преобладание у определенной части старшекласников неадекватной самооценки и уровня притязаний обуславливают необходимость проведения специальной коррекционно-развивающей работы, основанной на взаимосвязи самооценки, уровня притязаний и готовности старшекласников к личностному и профессиональному самоопределению с целью активизации механизмов саморазвития растущей личности.

Ключевые слова: самосознание, образ-Я, самооценка, уровень притязаний, аффект неадекватности, ранняя юность.

Svitlana Dmitrieva,
PhD (Candidate of Psychological Sciences), associate professor,
Head of the Department of General, Developmental and Educational Psychology,

Larysa Butuzova,
PhD (Candidate of Psychological Sciences), associate professor,
Head of the Department of General, Developmental and Educational Psychology,
Zhytomyr State University named after Ivan Franko,
40, Velyka Berdychivska Str., Zhytomyr, Ukraine

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF SENIOR SCHOOL STUDENTS' SELF-APPRAISAL AND THE LEVEL OF ASPIRATION

The article is aimed at summarising the data of the empirical research of age peculiarities of self-esteem and the level of aspiration of senior school students. The following methods and techniques were used: "The scale of self-esteem and level of aspiration" by T. V. Dembo-S. Ya. Rubinshtein (modification by A. M. Prikhozhan); method of the quantitative evaluation of self-esteem (by S. A. Budassi); "Motor test" by Schwarzlander. The experiment involved 97 students of 10-11 grades of secondary school (aged from 15 to 17 years; 47 boys and 50 girls). The comparative analysis of the obtained results according to the lower and upper boundaries of early adolescence has shown that in the process of growing young people's growing-up self-esteem becomes more adequate and differentiated. The study of dynamic characteristics of the level of the respondents' aspiration has shown its decrease with age, so the number of students with the adequate level of aspiration is predominant. The correlation analysis of the results of the carried out empirical research has proved the existence of close statistically significant relationship between young people's self-esteem and their level of aspiration, which confirms their functional relationship. The predominance of the inadequate self-esteem and the level of aspiration in some respondents proves the necessity of creating a special correctional and

development work, based on the relationship of self-esteem, level of aspiration and preparedness of senior school students for the personal and professional self-determination in order to activate the mechanisms of personality's self-development.

Keywords: self-consciousness, self-image, self-esteem, level of aspiration, affect of inadequacy, early adolescence.

Подано до редакції 15.04.2016

УДК: 159.923

Наталія Миколаївна Дубравська,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри загальної, вікової та педагогічної психології,

Наталія Іванівна Сидоренко,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри загальної, вікової та педагогічної психології,

Житомирський державний університет імені Івана Франка,

вул. Велика Бердичівська, 40, м. Житомир, Україна

АКТУАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТІСНИХ ДЕТЕРМІНАНТ УСПІШНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПІДПРИЄМЦІВ

У статті дається теоретичне обґрунтування та визначаються шляхи і засоби розвитку суб'єктності як провідної особистісної детермінанти успішної професійної підготовки майбутніх підприємців; наводиться авторська система роботи, на основі якої і здійснюється розвиток, а також обговорюються результати експериментального навчання. Реалізація запропонованої програми дозволила вирішити проблему розвитку особистісних детермінант, які визначають успішність професійної підготовки майбутніх підприємців.

Ключові слова: особистісні детермінанти, професійна підготовка, особистісно-професійна суб'єктність, майбутній підприємець, активний розвиток.

Радикальні соціально-економічні перетворення в Україні різко підвищили інтерес суспільства до особистісно детермінованих сторін життя підростаючого покоління. Поруч із змінами поведінкової, емоційної, моральної та зростанням ціннісної автономії особистості молоді, актуалізується її успішність професійної підготовки до підприємництва. Сьогодні все більша кількість випускників вищих навчальних закладів залучається до сфери діяльності на ринку.

Ринкова економіка вимагає від майбутніх фахівців-економістів особливого способу життєдіяльності, нового типу мислення, вільного від встановлених стереотипів. В умовах зростаючої ролі особистісних чинників фахівець ринку соціально відповідальний за себе та економічну успішність країни. А тому проблема розвитку особистісних детермінант успішної професійної підготовки майбутніх підприємців має актуальність дослідження.

Особистісні детермінанти успішної професіоналізації підприємців успішно досліджуються сучасними філософами, соціологами, психологами. В контексті праць зарубіжних (К. Варнерід, П. Девідсон, П. Друкер, В. Зомбарт, М. Кетс-де-Вриз, А. Маршалл, А. Мар-тінеллі, М. Маккобі, Ф. Найт, М. Пітерс, Ж. Б. Сей, А. Сміт, Р. Хізрич, Й. Шумпетер та ін.), російських (А.І. Агеев, Л.В. Дунаєвський, С.Г. Клімова, М.О. Ла-пуста, І.Е. Мусаєлян,

В.П. Позняков, В.Д. Попов, С.К. Рошин, Ю. О. Сливницький, В. В. Червяков, В. О. Чередніченко, О. Є. Чирикова, В. Д. Шапіро та ін.) та вітчизняних вчених (О. В. Бондаренко, Н. М. Дуб-равська, В. М. Колот, В. Р. Костюк, О. Г. Левцун, Л. М. Лисенко, М. Д. Міщенко, Ю. Ф. Пачковський, Н. А. Побірченко, О. П. Сергєєнкова, М. С. Соболь, Ю. М. Швалб та ін.) визначено тісний взаємозв'язок формування професійних якостей підприємницької діяльності з творчим потенціалом особистості.

Однак більшість описаних в дослідженнях моделей особистості підприємця базується на окремих властивостях особистості. Особистість підприємця розглядається як цілісність, із становленням морально-етичних аспектів його діяльності майже не досліджується. Відсутній єдиний методологічний підхід до проблеми, не актуалізована увага на особистісних рисах та характеристиках, що забезпечують професійну успішність підготовки майбутніх підприємців, не розкрито особливості та шляхи розвитку особистісних підсистем як провідних у розвитку спроможності майбутніх фахівців до самоде-термінації у сфері підприємництва та здійснення функцій економічного самоконтролю.

Мета статті полягає у теоретичному визначенні та експериментальному обґрунтуванні програми ак-